

keresztet a bíró asztaláról és nem kell rá megesküdni, a tanú úgy véli, hogy nem kell félnie sem Istentől, sem embertől. Ugyanis mindkét fél attól fél, a másik már elintézte pénzzel, hogy ő nyerjen.

Íme néhány tény az általános erkölcsi romlásról és annak okozóiról. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy nem volnának a faluban ma is emberséges, becsületes, józanul gondolkozó egyének, akik elítélik a tolvajságot, hazudozást, csalást, a megbízhatatlanságot, *az olyan embert, akinek a szaván eherről aharré sem lehet menni*, vagy a másik közmondás szerint *akiben csak annyi a bizodalom, mint a gyalogszánban: hegyre felhúztatja magát, de ha lejtőre kap, lever a lábadról*.

A kép bizony nagyon sötét, de a legsötétebb éjféli után is hajnalnak kell következnie! Remélni lehet, hogy minden belső nehézség ellenére be fognak következni a várva várt változások, és lassan ismét beszélhetünk a népi erkölcsről és értékrendről. Az egyik legfőbb rosszat, a csak romlást és veszteséget termelő kollektív gazdaságot jól-rosszul, de felszámolták, az elrabolt birtokokat a tulajdonosok visszakapják és a falu remélhetőleg visszanyeri önálló igazgatását is. Megteremtődhetnek azok az alapok, amelyekre visszaépülhetnek, ha sok mindenben megváltozott formában is, a múltnak azok a hatalmas értékei, amelyeket drágálatos „pártunk és kormányunk” az induló (Internacionálé) szerint végképp el akart törölni.

Csergő Bálint

A pécsi Nemzeti Casino színházpártoló tevékenysége

Pécs városában a török alóli felszabadulás után a XIX. század elejére váltak rendszeressé a színi előadások. Kezdetben a színi kultúrát az ország más városaihoz hasonlóan Pécsen is német vándortársulatok terjesztették. A magyar nemzeti kultúra fokozatos fejlődése és a nagyobb városokban tapasztalható polgárosodás következtében a magyar nyelvű színházteremtés fokozatosan kezdett teret hódítani.

Városunkban és a vármegye területén a magyar nemesek először 1815-ben kezdeményezték nyilvánosan is a magyar színházteremtését. A kezdeti lelkesedés azonban hamar lelohadt. Ez a passzivitás sajnos akkor is megmaradt, mikor 1818 nyarán Balog István társulatával az első magyar színicsoport érkezett a városba. Az amúgy már országosan is ismert komédiáscsoport megfelelő támogatás hiányában csak rövid ideig tartózkodott a város falain belül.

E sikertelenség ellenére is nagyon fontos, hogy Balog mutatványosai személyében a város magyarsága magyar nyelvű előadásoknak tapsolhatott. Ettől kezdve szinte minden évben eljutott ide magyar színjátszó vándortársulat. Bár a körülmények néha siralmasak voltak: nem volt önálló színházterem, bizonytalan volt a megélhetés s az egyház sem nézte jó szemmel a megsokasodó vándorkomédiások itteni fellépéseit. Mégis, mindezek ellenére a fejlődő polgárság igyekezett otthont nyújtani a német és a magyar színészeknek. Kezdetben a város nagyobb szállodáiban és fogadóiban léptek fel a komédiások. Nemritkán nyári időben a nagyobb piac- és vásártereken mulattatták a város polgárait.

A reformkor legnagyobb magyar színészegyesítésége, Déryné is megfordult városunkban az 1821–22-es téli évadban a Székesfehérvári Nemzeti Színház Társulattal. Naplójában az itt töltött pár hétről csak keveset említ meg. Míg sem ismert, hogy milyen darabokban és mely színésztársakkal vendégszerepelt nálunk. Csak annyit tudunk, hogy az ún. Elefántos Házban játszottak napról napra. (Ez időből egy színi plakát is megmaradt.)

Színházalapítási törekvések

A reformkor évtizedeiben a szenátus egyik legégetőbb problémája volt egy önálló színházterem megépítése. A városi polgárság megerősödésével és meg-megújuló törekvéseivel nagy szerepet kapott az önálló színház megalapításának gondolata. Nem csoda tehát, hogy minden ilyen irányú törekvést igyekeztek támogatni. Így volt ez 1829-ben is, mikor egy pécsi „képiro”, bizonyos Trabert Péter hozakodott elő színház-alapítási tervével. Sajnos vállalkozása, mint később kiderült, megfelelő anyagi fedezet hiányában komolytalanná vált. Nálánál már sokkal körültekintőbb volt Johann Balde isztriai kereskedő, aki kiváló helyi kapcsolatai révén kezdetekben komoly támogatást kapott a város szenátusától. Balde

1834-ben adta be kérelmét, hogy a város főterén színházat, fogadót, kávéházat és „táncznak való szalát” építhessen. Am hiába rendelkezett a messziről jött kalmár kiváló kapcsolatokkal s nem elhanyagolható pénzfedezettel, Szepesy Ignác megyés püspök több ellenvetése miatt ez a sokat ígéro tervezet is kudarcba fulladt. Balde nagyszabású vállalkozását feladva 1836 nyarán elhagyta a várost.

Elképzelését az 1836 végén megalakult Pécsi Polgári Casino igyekezett megvalósítani. Az ehhez nélkülözhetetlen fundust sikerült is megszerezniük a Fő tér (mai Széchenyi tér) keleti felén. Az ide tervezett egyesületi székházuk felépülte után jöttek csak elő színházépítési igényükkel. Így a pécsi püspököt kész helyzet elé állítva sikerült megkerülniük. Tekintve, hogy a Polgári Casino zömmel a német polgárságot tömörítette, így számukra egyértelmű volt, hogy a város első közsínháza a német nyelvű kultúra közvetítője lesz. Ezért a német ajkú polgárság teátrumlétesítési törekvéseit az 1838-ban megalakult Pécsi Nemzeti Casino részéről újabb akadály fenyegette. A magyar nyelvű kultúra és színjátszás fejlesztését a nemesek és a magyar ajkú polgárság szintén egy önálló színház létezésében látta biztosított-nak. Így a két különböző érdekeket képviselő társaság közt hamarosan megindult az újabb kötélhuzás, ezúttal azért, hogy melyikük égisze alatt működhet majd az új színház.

A Nemzeti Casino, mint mecénás

A két casino ellentéte mögött a magyar és a német ajkú lakosság, a vármegye nemesei és a polgárság eltérő érdekei húzódtak meg. Mindenesetre az 1839-es esztendőben az a sajtóságos helyzet állt elő, hogy a városnak egyetlen színháza sem volt, de megépítéséért máris két csoportosulás is versengett. Az ugyan egyértelmű volt, hogy a város csak egy színházat tud eltartani. A városatyák 1839 tavaszán kelt határozatát idézve: „...ezen városi közönség mennyiségéhez alkalmas színház építtessen fel.”

Ebben a helyzetben a városi vezetés döntésén volt a hangsúly. A két casino képviselői ui. egy napon, 1839. III. 7-én adták be színházépítési kérelmüket. A Nemzeti Casinót Trixler István, a „Hattyú épület” tulajdonosa képviselte, Trixler saját költségén akarta felépíteni a Magyar Színházat a Fő utcában (mai Király uca) álló telkén. Bár a szenátus a végleges döntés jogával nem élhetett, véleményezéssel befolyásolhatták a m. kir. helytartótanács határozatát. Döntésük végül is április közepén érkezett meg a városba, melyben a Polgári Casino tervezetét részesítették előnyben.

Sajnos e döntés nyomán újra kiéleződött a két, amúgy is feszültségekkel terhes testület viszonya. A Nemzeti Casino Dollinger polgármestert és Pajnády tanácsnokot részrehajlással vádolta meg. Erre mindketten megszüntették tagságukat a Nemzeti Casinónál. Szerencsére ennél a pontnál meg is nyugodtak a kedélyek, s más érdembeli esemény már nem borzolta tovább a csillapulni látszó viszonyt.

A Nemzeti Casino tehát alulmaradt a Polgári Casinóval vívott színház-alapítási csatában. A magyar nyelvű színjátszás érdekében megkezdett harcát azonban továbbra is folytatta. Igyekezett megtalálni azokat a kereteket, melyek közt mégis lehetőséget nyújtanának az idevetődött magyar komédiásoknak. Az 1839. VII. 20-án tartott közgyűlésükön úgy határoztak, hogy a városba kerülő magyar teátristákat pártfogolni fogják s részükre fellépti lehetőséget biztosítanak. Eközben a Polgári Casino irányításával már elkezdődtek az első önálló közsínház építési munkálatai.

Ez idő tájt játszott a városban Farkas József vándortársulata. A Nemzeti Casino választmányá elhatározta, hogy e társulatra támaszkodva hozzák létre a város első Magyar Színházát. Ehhez természetesen erős színházi alapra és egységes erkölcsi támogatásra volt szükség. A casinónak azonban egyelőre még székháza sem volt. Erre a célra ideiglenesen bérelték Ehreletzberger Vince uradalmi tiszt Fő utcai házát, amit később megvásárolva a casino központi épületének kiáltottak ki. Tulajdonképpen ekkor nyílt meg a lehetőség, hogy itt egy önálló társulat számára otthont adjanak.

A zavartalan működés érdekében a város nemesei és a vármegye vezetése átiratban kérte a városatyákat, „...hogy a jövődre nézve, ha két ajkú színész társaságok jelentenek magokat, a nemzetinek elsőbbséget adjanak.” A város vezetése válasziratában „messzemenő támogatásról” biztosította a megye urait. Úgy tűnt, hogy a két testület viszonyában beállt az egyensúly, legalábbis e kérdésben.

A Nemzeti Casino legnagyobb gondja az volt, hogy a színházi működtetés pénzterheit előteremtse. Ennek érdekében a város és a vármegye nemesinek körében nagyarányú

A casino székháza 1839-ben

gyűjtést kezdeményeztek. A fokozatosan növekvő színházi pénzalap kezelésére állandó bizottságot hoztak létre Kajdacsy Antal főjegyző és táblabíró elnökletével. Ezzel párhuzamosan a leendő Magyar Teátrum tagságának verbuválása is megkezdődött. Az tűnt a legkézenfekvőbbnek, hogy a már említett Farkas József révkomáromi direktor társulatát szerződtessek. Az igazgatót egy korábbi szerződése elszólította, így társulatának zöme nélküle szegődött el a pécsi Magyar Teátrumra. A szintársulat vezetését ezért a casino testülete vállalta magára. Ez a vezetőség 7 főből állt, s elnökei Mihálovits Imre és Kajdacsy Antal voltak. A frissen toborzott társulat művészeti munkáját Lendvay Márton, mint főrendező vállalta el.

Az önálló társulat létrejöttét rögzítő okiratot 120 egyesületi tag írta alá, akik egyébként az első évad bérlettulajdonosai is voltak egyben. Ebből az összegből fizették a komédiásokat, de ennek segítségével vásárolták meg a révkomáromi színidirektor ruha-, jelmez- és könyvtárát is.

1839 októberének elején, „...mivelhogy minden társas életben a jó rendnek fenntartására leginkább ügyelleni kellenék”, létrehozták a társulat rendszabályait. A regulák kisebb-nagyobb módosításokkal a Pesti Színi Társaság rendszabályaiból lettek kimásolva. Ezek szerint a vezetőség hatásköre az alábbiakra terjedt ki:

1. A színésztársaság ügyeinek vezetése.
2. A színészek felfogadása.
3. A társulati tagok fizetésének megállapítása.
4. S nem utolsósorban „kötelesek voltak a színjátszást felügyelni és a nyelv tisztaságára vigyázni”.

A Nemzeti Casino által támogatott társulat ekkor vette fel a Pécsi Magyar Színész Társaság nevet. 1839 októberére már együtt áll az a maroknyi csapat, mely az első állandó magyar színház úttörője lett Pécsen. A 43 tagból álló társulatnak 10 színésznő, 21 színész és 6 hangász (énekes) tagja volt. Ehhez jött még a munkájukat segítő egy-egy díszítő, szabó, fodrász, inas és cédulahordó legény. Az igazgatóság ezenkívül arra is törekedett, hogy a színház művészeti munkáját vendégművészek alkalmazásával is emeljék. E vendégszereplők rendszerint a Pesti Magyar Színházból jöttek.

Ezzel egy időben a casino vezetősége a színi előadások helyszínét is igyekezett biztosítani. Tudniillik a társulat első évadját nem tarthatták meg a Fő utcai székházban, mivel azok termeit nem tudták időben átalakítani a színjátszás céljaira. Ezért a casino bérbe vette e célra a Ferenciek utcában álló egyik legszebb és legtágasabb polgárházat, Schneckemberger Antal tulajdonát. Itt zajlottak a próbák és az előadások is 1840 tavaszáig.

A „Pécsi Magyar Színész Társaság”

A casino lelkes és odaadó munkájának köszönhetően a Pécsi Magyar Színész Társaság majd egy hónappal megelőzte az építkezési gondokkal bajlódó Deutsche Theatert. A színház építője, Schultz Ferenc ui. nem tudta tartani a szerződésben is rögzített októberi határidőt. Így is csak a legszükségesebb műveleteket végezték el a november 3-án lezajlott meghívóra. A Német Színház teljes egészében csak 1840 decemberére készült el.

Ezzel szemben a Pécsi Magyar Színész Társaság életében a várva várt nap 1839. október 9-én érkezett el. Ekkor volt az első önálló magyar évad ünnepélyes megnyitója Lendvay Márton főszereplésével. A bemutató előadáson egy 5 felvonásos német drámával debütált a pécsi társulat, Raupach: Királylány, mint koldusnő című darabjával.

Lendvay csoportja az ismert műsorjegyzékek szerint heti 3–4 előadást tartott. A színház vezetése a repertoár összeállítását már jó előre, általában az előadások előtt másfél héttel elvégezte. Lendvay Márton javaslatait természetesen figyelembe vették. Az 1840. április 30-ig tartó első évadban a társulat összesen 105 előadásának tapsolhatott a pécsi publikum. A már ekkor is nehezebb műfajnak számító szomorújáték és tragédia ritkábban volt színpadon.

A bemutatott darabok több mint fele vígjáték, bohózat és daljáték volt. A Pécssett eljátszott művek sokszor megegyeztek a Budán, Pesten, Pozsonyban, vagy az ország más nagyobb városaiban színpadra került darabokkal. (Ez elsősorban a kor akkor szokásos „cenzúrázási gyakorlatának” köszönhető.) E művek szerzői természetesen a kor divatos német és francia mesterei, pl. Kotzebue, Schiller, Molière. De számos magyar szerző műveit is játszották, mint Balog, Gaál, Fáy, vagy a később híressé vált Szigligeti színpadra írt darabjait.

Nagyon népszerűek voltak olyan klasszikus szerzők adaptációi, mint Shakespeare, Walter Scott, Goldoni vagy Calderon. De a legkedveltebbek a német írók darabjai voltak. Ezeket nem egy alkalommal maguk a társulat tagjai fordították. A művészi igényű fordításokat csak a század végén kezdték igényelni a magyar színházak. A német színműveket a már említett divatos Kotzebue-n és Schilleren kívül Raupach és Lessing képviselte.

Az igazgatóság külön gondnokot nevezett ki az előadandó daljátékok, operák felügyeletére. Az opera-előadások Veszely Ede János karmester nevéhez fűződtek. Az operák közül többször is színre került a Norma, A sevillai borbély és az Othello.

A magyar színház első önálló évadja nagyon sikeresnek és szerencsésnek bizonyult. Ezt tanúsítja, hogy szinte mindig telt ház előtt játszottak. A színpadra vitt darabok változatos-sága és a kiváló vendégművészek alakításai vonzótták a magyar és a nem magyar (német és horvát) közönséget. Ezzel szemben a német teátristák előadásait szinte állandóan botrány kísérte igazgatójuk, Sey Ferenc jóvoltából. Így a két színház rivalizálásában egyelőre a magyar tűnt sikeresebbnek. A pillanatnyi sikerek hatására a casino 1840 elején még önálló színházépület felépítését is tervbe vette. Az épület helyét kijelölő bizottság ellentétei miatt azonban ez a tervet is kudarcba fulladt.

Az évad utolsó előadását 1840. III. 30-án tartották, mely egyben Lendvay búcsúelőadása is volt. A jeles művész a Hamlet színrevitelével búcsúzott pécsi sikereinek helyszínétől. A lelkes pécsi diákság díszkíséretben járta végig a város különböző pontjait, így hódolva a magyar komédiás előtt. Még verset is írtak, megörökítve színész pályafutása pécsi diadalútjait. Lendvay távozásával sajnos a Magyar Színész Társaság sorsa is megpecsételődött még ebben az évben. Ugyanis Lendvayhoz hasonló tehetségű rendezőt és színészt már nem sikerült a társulathoz szerződtetni. A társulat gerince ráadásul Lendvayval együtt távozott a pécsi színi csoporttól, így újabb társulatot kellett a nyári holt szezón alatt verbuválni. A nyár derekára sikerült is új erővel felfrissíteni a társulatot. Az új társaság a vidéki nyári állomáshelyeken szokott össze. Először Kisfaludy Sándor költő szíves invitálását fogadták el, aki a Balatonfüredi Színház felügyelője volt. A Balaton partján több hetet töltöttek el, majd Baja és Szabadka következett. Szerencsére a társulat a nyári hónapokra is biztosítani tudta megélhetésüket.

Közben a casino megpróbált az újonnan szervezett tagság számára új, biztosabb színítermet szerezni. Először a városi tanácshoz fordult, s kérték, hogy az új közsínházban felváltva játszhassanak német és magyar komédiások. A város nem adott érdemi választ, így a régi helyszín mellett voksolt a választmány.

Az ősz beálltával a casino újjáválasztotta az igazgatóságot. A társulatba 6 új színészt is felvettek. A rendező Erdős János lett. Az eredeti tervek szerint 1840. X. 15-én indult volna a második évad és 1841. IV. 30-án fejeződött volna be.

A casinónak azonban anyagi gondjai támadtak. A színházi pénzalapba már nem folytak be a vármegye nemeseinek adományai. Sajnos, amire számítani lehetett, bekövetkezett; a

nemesség kezdeti lelkesedése alábbhagyott. Így a casino volt kénytelen saját erőből finanszírozni a színházat. De sajnos ez csak arra volt elegendő, hogy a november 22-én megnyílt második évad alig egy hónapot érjen meg. A tiszavirág-életű második színi idény után a casino többet már nem próbálkozott önálló színház fenntartásával. Ehhez anyagi lehetőségei kevésnek bizonyultak. Így is tisztelet és elismerés, 150 év távlatából is, a nagyszerű kezdeményezésnek.

Újabb próbálkozások

A casino színházpártoló tevékenysége megmutatta, hogy a városban volt igény a magyar nyelvű kultúrát közvetítő önálló színi csoportokra. De azt is megmutatta, hogy ennek megvalósításához széles körű összefogásra lett volna szükség. Ennek hiányában pedig a legígéretesebb vállalkozás is kudarcba fulladhat.

Szerencsére ezt követően sem maradt magyar társulat nélkül a város, de ezek megint csak vándortársulatok voltak, s rövid ideig tartózkodtak a városban. 1843-ban Kilényi Dávid és komédiásai látogattak a Mecsek aljára. Majd 1846-ban a városi színházban először csendült fel magyar szó. A magyar teátristák közül Havi Mihály és Szabó József európai hírű táncos-dalozó társulata nyerte el a város állandó színházában való fellépési jogot. 1847-ben éppen egy magyar társulat bizonytalansága miatt a város színtársulat nélkül maradt. S mint a korabeli jegyzőkönyvek említik, ez az akkori polgárságnak komoly sérelme volt. Tehát ekkorra a színjátszás már egyértelműen elfogadott, sőt, szükségszerű volt. 1848-ban pár hétre újból magyar társulatnak tapsolhattak a pécsiek. Ekkor Chiabai Pál együttese szórakoztatta a polgárokat.

A városi Nemzeti Casino, bár nem tudott már önálló társaságot fenntartani, a nemzeti színészetet lehetőségeihez képest továbbra is messzemenően segítette. Az évtizedek múltával már teljes egészében sikerült gyökeret eresztenie a városban a magyar anyanyelvű színjátszásnak. Az 1895-ben átadott új teátrum esetében már egyértelmű volt, hogy az a nemzeti színjátszás újabb helyszíne lesz. A magyar nyelvű színészet elterjedésében a pécsi Nemzeti Casino elévülhetetlen érdemeket szerzett reformkor alatt városunkban.

Márfi Attila

A Szabad Tanítás egykori országos kongresszusa és későbbi gyakorlata Pécsen

A századforduló gazdasági lendülete sodrában a gondolatszabadság és az iskoláztatás mindenkire kiterjesztendő egyenlősége új értelmet kapott. A korszerű ismeretek tömeges átadása, a politikai mozgalmakban történő részvétel demokratikus alakítása egyaránt megmozdította a konzervatív és liberális meg a szocialista eszméiség híveit, szervezetét. Közös, érlelődő elhatározásukat a Szabad Liceum és az Erzsébet Népakadémia választmánya, illetve vezetősége 1906. június 10-én egy kongresszus megtartásában látta érvényesítendőnek. Mint megfogalmazták, a kongresszus időszzerű, mert „A nagy művelődési áramlatok idejében az emberek összehalmozódott ismereteinek a társadalom minél szélesebb rétegeire való kiterjesztése mindig egybeesett a demokratikus társadalmi irányzattal”. A széles körű előkészítés során Zsolnay Miklós nagyiparos, a Pécsi Népakadémia elnöke a kongresszus helyéül Pécsen javasolta, ahol országos ipari, kereskedelmi és mezőgazdasági kiállítást is rendeztek. A pécsi színhelyet dr. Doktor Sándor, a Pécsi Szabadgondolkodók Egyesületének elnöke is támogatta. A rendezvény a Szabad Tanítás Magyar Országos Kongresszusa megnevezést kapta. A rendezők Szózata azt a reményt fejezte ki, hogy „a most megindult század a szabad tanítás teljes érvényesülését fogja elérni!”. A széles néptömegek iskolán kívüli oktatása, a felnőttképzés minden irányú kiterjesztése és a népfőiskolák első kezdemé-